

BOGNÁR GYÖRGY

Apafi Mihály portai diplomatáinak élet- és munkakörülményei: változások az erdélyi diplomáciában*

Bevezetés

Apafi Mihály erdélyi fejedelem uralkodásával kapcsolatban az elmúlt és a jelen korok történészei sokféle, sokszor egymással ellentétes állítást fogalmaztak meg. A 19. században Szalay László és Acsády Ignác által meghatározott Apafi-képet Szekfű Gyula a 20. században is fenntartotta. Ez röviden annyit foglal magában, hogy Apafi uralmát a töröknek köszönhette, ő maga ugyan jószándékú, de tehetségtelen volt, az uralkodáshoz nem értett, helyette nagy befolyással rendelkező tanácsadói és felesége kormányoztak. Felróják emellett Apafinak, hogy túlságosan pazarló és nagylelkű volt az adományozások terén, és a fontosabb állami pozíciókat mind a fejedelemhez közel álló személyek rokonságával töltötte be.¹ A korban ez a nézőpont volt az uralkodó, más, Erdéllyel vagy Apafi fejedelemségével foglalkozó történészek is ezt osztották: például Halmay István, aki a fejedelem már említett rossz tulajdonságait emelte ki, és az államügyek valódi irányítójának Teleki Mihályt tartotta²; valamint Szádeczky-Kardoss Lajos, aki A székely nemzet története és alkotmánya című művében mind a székelység szempontjából, mind általánosságban negatívan értékelte Apafi Mihály uralmát, és a korábbiak átvételén kívül ő sem igazán tudott egyéni véleményt megfogalmazni.³

A korábban kialakult, meglehetősen egyoldalú képet Várkonyi Ágnes a 20. század végén kísérelte meg megváltoztatni. Pozitívan értékelte Apafi művelődéspolitikáját, illetve egyéb kérdésekben is revideálta Szalay, Acsády vagy Szekfű véleményét. Szerinte Apafi

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával készült.

1 Ezekkel a nézetekkel kapcsolatban lásd az alábbi műveket: Szalay 1866.; Acsády 1898.; Hóman – Szekfű 1928.

2 Halmay 1934.

3 Szádeczky – Kardoss 1927.

valóban nem volt megfelelően felkészítve az uralkodásra, és támogatói bázissal sem rendelkezett megválasztásakor, ezzel együtt uralkodását sokkal kevésbé minősíti negatívan, mint a fent említett történészek. Ő Apafi alkalmatlanságával szemben inkább azt emeli ki, hogy milyen nehéz helyzetben volt mind belpolitikailag, mind pedig külpolitikailag, valamint hogy ezt a helyzetet a lehetőségekhez képest reálisan és óvatosan próbálta kezelni. Várkonyi szerint Apafi uralkodása nagy részében sikeresen egyensúlyozott a két nagyhatalom között, végig Erdély érdekeit tartotta szem előtt, és uralkodása kezdeti nehézségeit leküzdve a központi hatalmat is sikerült stabilizálnia, amiben a nagyhatalmú tanácsosok (mint például Teleki Mihály vagy Bánffy Dénes) inkább segítségére voltak, mintsem hátráltatták benne.⁴ Gyakorlatilag egy az egyben Várkonyi megállapításait vette át Pálffy Géza a legfrissebb, Romsics Ignác szerkesztésében megjelent Magyarország történetben,⁵ így akár azt is mondhatjuk, hogy mára inkább ez az értelmezés vált hivatalossá a 19. századi és 20. század eleji történészek elképzeléseivel szemben.

Ezzel együtt az Apafi-kor és különösen az Apafi-kori diplomáciatörténet Erdély történetén belül még mindig kevésbé kutatott területnek mondhatók. Ha a korszakra vonatkozóan a fejedelmi diplomácia működését, az erdélyi diplomaták munkáját vizsgáló szerzőket nézzük, akkor a legismertebbek és legjelentősebbek ezzel kapcsolatban talán Bíró Vencel és Kármán Gábor. Előbbi fő műve máig alapmű Erdély portai diplomáciájának szerkezetével, a követek működésével kapcsolatban,⁶ míg utóbbi számos jelentős műve közül témám szempontjából a legfontosabbak a portai követség belső világával, a diplomaták közötti kapcsolatokkal,⁷ az erdélyi követek törökképével,⁸ Erdély elhelyezkedésével a porta diplomáciai rendszerében⁹ foglalkozók. Ugyanakkor nagy jelentőségű a Harsányi Nagy Jakab karrierjét bemutató monográfiája is, mely fontos kutatási eredményekkel gazdagítja az erdélyi diplomáciatörténetet.¹⁰ Rajtuk kívül Erdély Oszmán Birodalomhoz való viszonyával kapcsolatban fontos megemlíteni Vajda Gyula nevét,¹¹ az Apafi-kori portai követek karrierjét vizsgálva pedig Csáki Árpádot, aki Székely Mózes karrierjét tárta fel,¹² illetve Balogh Juditot, aki Apafi református diplomatáival foglalkozott egy tanulmányában.¹³ Kerekes Dóra az erdélyi követségen kívül gyakorlatilag minden Konstantinápolyban székelő követségről írt, különös tekintettel a német-római császári követség mikrovilágára, így a konstantinápolyi diplomácia működésének tanulmányozásában az ő munkája is jelentős.¹⁴ Természetesen

4 Bővebben az alábbi kötetekben: Várkonyi 1984.; Makkai – Szász 1986. (Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei című fejezet); Várkonyi 1985.

5 Pálffy 2007.

6 Bíró 1921.

7 Kármán 2006.

8 Kármán 2008.

9 Kármán 2012.

10 Kármán 2013.

11 Vajda 1891.

12 Csáki 2008.

13 Balogh 2017.

14 Kerekes 2010.

számos szerzőt fel lehetne még sorolni, de igyekeztem csak a tanulmány konkrét témájához kapcsolódó, ma is elfogadott, legfontosabb műveket és szerzőket említeni.

Mit értek a diplomaták tanulmányom címében is szereplő, Apafi-kori élet- és munkakörülményei alatt? Semmiképpen sem azt, hogy a követek milyen mindennapi életmódot folytattak és hogy végezték munkájukat, ezek ugyanis a fent említett szerzők által már részletesen kutatott területek. Sokkal inkább arra kívánok fókuszálni, hogy az Apafi-korban mik voltak azok a külső, a diplomatáktól független körülmények, amelyek meghatározták az ő munkájukat, feladataikat, a kihívásaikat, azaz életüket a portán. Ez a terület Apafi uralkodása tekintetében kevésbé kutatott, még a témával foglalkozó legtöbb szerző műveiben is elhanyagolható szerepet kap az ez időszak. Tanulmányommal tehát kiegészíteni szeretném az eddigi eredményeket, remélhetőleg olyan adatokkal és következtetésekkel, amelyek a további kutatást segítik, és felhívják a figyelmet erre a sokszor méltatlanul elhanyagolt időszakra, illetve hozzájárulnak annak megismeréséhez, hogy Erdély portai diplomatáinak milyen körülmények és feltételek között kellett dolgozniuk Apafi Mihály közel három évtizedes fejedelemsége idején.

Az erdélyi külpolitika új kihívásai és annak hatása a diplomaták munkájára

Az erdélyi diplomácia struktúrája a 17. század során alapvetően nem változott. A fejedelem legfontosabb portai képviselői a folyamatosan a portán tartózkodó kapitiháza, illetve a főkövet és a különböző ügyekben érkező rendkívüli követek, akik rövidebb ideig, általában egyszerre csak néhány hétig vagy hónapig tartózkodtak ott. Az erdélyi követek legfontosabb feladata volt a porta és az erdélyi fejedelem közötti diplomáciai kapcsolat fenntartása, és az ehhez szükséges évi adó, valamint egyéb ajándékok megfelelő beszolgáltatása, valamint más országok portai képviselőivel való kapcsolattartás. Rajtuk kívül az erdélyi követség működésében fontos szerepe volt a tolmácsoknak, illetve a feladataikat átvevő török deákoknak is. A követek ugyanis jellemzően nem tudtak törökül, ezért szükségük volt egy fizetett tolmács szolgálatára. 1656-tól ezt a szerepet az erdélyi követség esetében a fanarióta görög Panajótisz Nikósziosz töltötte be, aki ezzel együtt a Habsburg követségnek is tolmácsolt, ráadásul 1661-től a porta által alkalmazott fődragomán tisztségét is viselte.¹⁵ Az ő szerepét vették át időről időre – Apafi uralkodása idején egyre hangsúlyosabban – a török deákok, akik a tolmácsolás és fordítás mellett gyakorlatilag követi feladatokat is elláttak.¹⁶ Továbbá az erdélyi követségre rendszeresen érkeztek egyéb, kisebb megbízásokat teljesítő személyek, például akik postát, adópótlást, vagy

15 Kármán 2013. 75.

16 Kármán 2006. 155–182.

török tisztviselőknek szánt ajándékokat szállítottak. A diplomaták munkáját segítette az ún. erdélyi ház, amely Konstantinápoly Balat nevű városrészében helyezkedett el, és szállást biztosított nem csak az állandóan ott lakó kapitihának, hanem más, a városba érkező erdélyi megbízottaknak is.¹⁷ Ezzel kapcsolatban azt is érdemes megemlíteni, hogy a konstantinápolyi erdélyi ház jelentősége az Apafi-korban csökkent, éppen azon okok miatt, amelyeket tanulmányom további részeiben fogok kifejteni. Arra vonatkozó információkat, hogy Konstantinápolyon kívül hol volt szállása az erdélyi diplomatáknak, sajnos még nem tudok adni, de valószínűsíthető, hogy ha más nem, Drinápolyban biztosan létezett az erdélyi kapitihának egy porta által biztosított állandó lakhelye, hiszen a lakóhely biztosítása egyrészt kötelessége volt az oszmán udvarnak, másrészt pedig a diplomaták jelentéseiben a sok egyéb felmerülő probléma mellett az sehol sem látható, hogy a szállás kiválasztása vagy árának kifizetése szóba kerülne.¹⁸

Habár az alapvető működés szinte változatlan maradt, Apafi Mihály uralkodása számos változást is hozott, a külpolitikában és a külpolitikai lehetőségekben több szempontból is különbözik az őt megelőző fejedelmek uralmától, és ezen különbségek jelentős része a diplomaták munkáját is nagy mértékben befolyásolta. Az alapvető külpolitikai célok persze nem igazán változtak: Erdély függetlenségének megőrzése, helyzetének stabilizálása, nemzetközi elismertségének növelése. Emellett Apafi módszereiben is elődjeit másolta, és a már Bethlen és I. Rákóczi György által is alkalmazott receptet igyekezett hasznosítani. Ennek alapvetően három összetevője volt: 1. együttműködés a Habsburg politikával elégedetlen magyarországi rendekkel, 2. kapcsolatkeresés a Habsburgok európai politikai ellenfeleivel, 3. jó viszony fenntartása az oszmán udvarral.¹⁹ Mivel azonban Erdély ugyanúgy függött a magyar királytól, mint az oszmán uralkodótól, ezért az előbbivel való megfelelő kapcsolat is fontos volt Apafi számára, ez pedig fokozott mértékű titoktartást és óvatosságot követelt a portai diplomatáktól is, hiszen I. Lipót követői rendszeresen jelen voltak a török udvarban, így az esetleges titkos egyezkedésekről könnyen tudomást szerezhettek, mint ahogy arra volt is példa.²⁰ Fontos ezzel együtt kiemelni, hogy ekkor már nem volt lehetőség olyan aktív, sokszor az oszmán vezetés tűréshatárát feszegető külpolitikát folytatni, mint a korábbi időszakokban,²¹ amely tény nyilván változást hozott abban is, hogy a követeknek milyen ügyekben és milyen módon kellett eljárniuk. Jellemző, hogy gyakran a török hatalmaskodások megakadályozásában kellett eljárniuk²² vagy máskor Apafi egy-egy bátrabb, de a korábbi fejedelmekhez képest így is óvatosnak mondható külpolitikai akcióját kellett védeniük, hogy ne csapjon le a porta haragja Erdélyre.²³

17 Bíró 1921. 106.; Kármán 2013. 85.

18 Erre lásd elsősorban a TMÁO, Teleki Mihály levelezés IV., VI., VII., EOE forrásait.

19 Várkonyi 1984. 127–176.

20 Várkonyi 1984. 127–176.

21 Ezzel kapcsolatban lásd pl.: Várkonyi 1984.; Gebei 2014.

22 Például amikor 1670-ben a váradi beglerbég szabadon, portai ellenlépések nélkül szedhetett adót az erdélyi végvárak területén, valamint területi igényekkel lépett fel a fejedelemséggel szemben. TMÁO IV. 488–491.

23 Erről bővebben: Várkonyi 1984. 127–175.

Emellett jelentősen csökkent az Erdélyi Fejedelemség presztízse is az oszmán külpolitika szemében, amiben fontos szerepe volt annak a ténynek, hogy – habár ilyen vádak korábban más fejedelmekkel szemben is felmerültek²⁴ – Apafi volt az első erdélyi uralkodó, akit valóban a török tett fejedelmmé, nem rendelkező komoly politikai támogatói bázissal, így mind ő személyesen, mind országa a korábbiaknál jelentősebb mértékben függött az Oszmán Birodalomtól.²⁵

A presztízsváltozás komoly hatással volt a diplomaták munkájára is. A követek jelentéseit vizsgálva jól látszik, hogy nem mindig kapták meg azt a tiszteletet, amelyet a korábbi fejedelmek képviselői. Erre jó példa a kaftánozás, amely a diplomaták fogadása és oszmán tisztviselők előtti kihallgatása után szokásos szertartás volt. Ez nem csak Erdély, hanem más államok képviselőinek fogadásakor is megtörtént, a kaftánok mennyisége és minősége azonban az adott állam diplomáciai rangjától függött, természetesen török szempontból nézve. A diplomaták fogadtatása tehát egy rendkívül szertartásos esemény volt: másképp fogadták a független és az alárendelt országok képviselőit, valamint a fogadtatásból már az adott követség várható sikerességére is előre lehetett következtetni.²⁶ Ugyanez igaz a kaftánozásra is, így pl. a francia király, vagy a német-római császár követei több és értékesebb ruhadarabot kaptak, mint az erdélyi követek, valamint az adott követség pozitív vagy negatív fogadtatásától is függött a kaftánok mennyisége. Azonban Apafi idejében általánosságban csökkent az erdélyiek által kapott mennyiség: többek között Rozsnyai Dávid naplójának egyik 1666-os bejegyzésében is megjegyzi, hogy a szokásos 12 helyett csak 6 kaftánt kapott az erdélyi követség²⁷, de az 1678-as követség pl. egyetlen kaftánt sem kapott²⁸ annak ellenére, hogy végül ez a – három rendi nemzet képviselőiből álló – küldöttség sikerrel járt a portán és elérte célját.²⁹ A csökkenő tendencia tehát ebben az esetben egyértelműen kimutatható, ami összekapcsolva azzal, hogy a kaftánozás a követség presztízst, megbecsülését szimbolizálta, egyértelműen mutatja az erdélyi küldöttségek rangjának csökkenését a török udvar szemében.

További jele az erdélyi diplomácia presztízscsökkenésének, hogy a követek a portán egyre kevésbé érezhették magukat biztonságban. Habár a Konstantinápolyba vagy más oszmán városokba érkező diplomaták részesültek a porta védelmében, amely így felelt személyi és vagyonbiztonságukért, valamint ellátásukért, ettől függetlenül semmi akadálya nem volt annak, hogy az oszmán hatóságok részéről erőszak érje őket. Ez persze a korábbi erdélyi uralkodók idején is jellemző volt, hiszen az Oszmán Birodalomban nem alkalmazták az Európában ekkor már elterjedt gyakorlatot, amely szerint a diplomaták nem tartoztak a fogadó ország joghatósága alá, hanem csak saját hazájuk uralkodója (illetve annak bíróságai) ítélkezhetett felettük akkor is, ha éppen idegen

24 Lásd pl. Bethlennel kapcsolatban: Makkai 1980.

25 Makkai – Szász 1986. 791.; Várkonyi 1984. 28–29.

26 Bíró 1921. 26.

27 Rozsnyai 298.

28 TMÁO V. 523.

29 Várkonyi 1984. 156–157.

országban tartózkodtak követi megbízás miatt.³⁰ Ezzel szemben az oszmán területre érkező követek csak az iszlám vendégjognak megfelelően részesültek a porta védelmében, amely így elvileg felelt személyi- és vagyónbiztonságukért, illetve ellátásukért is.³¹ Fontos azonban kiemelni, hogy az Oszmán Birodalom és az európai keresztény államok közötti diplomáciában a keresztény diplomaták nem élveztek immunitást, a vendégjog pedig nem óvta meg őket attól, hogy a török hatóságok részéről adott esetben erőszak érje őket.³² Ez jelenthette például a diplomata lakóhelyének átkutatását vagy akár hosszabb-rövidebb időre történő börtönbe vetést.³³ Ilyen szempontból azonban az erdélyiek és úgy általában a hódolt országokból érkezők jobb helyzetben voltak független, sok esetben az Oszmán Birodalommal rivális országból jövőekkel szemben, hiszen miközben pl. a velencei-oszmán háborúk alatt több velencei követet is fogságba vetettek akár egy éves időtartamra is,³⁴ addig az erdélyieket csak meglehetősen ritkán érték ilyen atrocitások: pl. II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát követően, amikor is az összes portán tartózkodó erdélyi diplomatát a Héttoronyba zárták.³⁵

Apafi idejében a diplomaták szempontjából mégis a biztonságérzet csökkenéséről beszélhetünk: Dávid János például 1667-es kapitihaságakor fontosnak tartotta fegyveres őr fogadását saját testi épségének védelmében, és úgy tűnik, hogy ezt más követek is megtették.³⁶ Hasonlóra utal az az 1666-os fenyegetés is, amely Paskó Kristófot, az évi adót bevívó követet érte. Korábban általános volt, hogy az erdélyiek maguk vitték fel az adót a szultán vagy a nagyvezír lakhelyére, és annak megszámlálásakor is jelen voltak, így ellenőrizhették annak „tisztaságát”, amihez Paskó ekkor is ragaszkodott volna.³⁷ A nagyvezír azonban nem engedte neki, hogy eszerint cselekedjen, habár arra végül engedélyt kapott, hogy az adó megszámlálásánál jelen legyen, viszont még így is Héttoronyba zárással fenyegették arra az esetre, ha beleszól a számlálók munkájába.³⁸

A külpolitikai helyzet jelentős változásán és a presztízscsökkenésén kívül az Apafikorban további problémaként nehezítette a követek életét az, hogy a diplomáciai munka egyrészt kiszámíthatatlanabbá, másrészt helyileg megosztottá vált, így sokkal nehezebb volt az erdélyieknek jó kapcsolatokat kiépíteni a fontosabb tisztviselők irányába. Az oszmán udvari tisztviselők még a korábbiaknál is sűrűbben váltották egymást, így nem igazán volt lehetőség arra, hogy egy-egy jelentősebb személy megnyerésével hosszú távú előnyöket lehessen szerezni. Ezzel együtt legalább a nagyvezírek esetén

30 Mattingly 1955. 233–244.

31 Ágoston 1997. 92–93.

32 Ágoston 1997. 92–93.

33 Spuler 1935. 200–201.

34 Spuler, 1935. 199–200.

35 Kármán 2013. 103.

36 TMÁO IV. 356.: „[...] ő kegyelme a régi jó és jámborok szokása szerint sok dolgoknak segíthetésére jancsárt nem tarthat, kihez köttetett ez országokban az követek, kapikihák bátorságos életek [...]”

37 TMÁO IV. 305.: „[...] mivel az erdélyi adót az követek magokkal szokták felvinni s praesentalni; én az régi szokást semmiben el nem bontom, mivel nem azért küldtettem, hogy az régi szokást elbontsam, hanem még az mi ez há(bo)rú időkben elbomlott is helyre állassam.”

38 TMÁO IV. 305.

állandóság érvényesült, hiszen ebben az időszakban olyan jelentős nagyvezírek voltak hatalmon, mint Köprülü Ahmed és Mehmed, vagy Kara Musztafa, akik a Rákócziak korában jellemző periódusokhoz képest jóval hosszabb ideig tartották meg tisztségüket.³⁹ Ezt azonban a diplomaták nem igazán tudták saját előnyükre kihasználni, mivel ezzel együtt a követek leírása szerint is előfordult, hogy a nagyvezír teljesen magához ragadta a hatalmat és bármiféle tanácsadón vagy alacsonyabb rangú tisztviselőn keresztül szinte befolyásolhatatlanná vált az erdélyiek számára.⁴⁰

Ezt a nehézséget súlyosbította az, hogy az Apafi-korban a portai kapcsolatok kiépítésében legfontosabb szerepet betöltő kapitihák szolgálati helye is gyakran változott: elsősorban Konstantinápoly, Drinápoly és időnként Nándorfehérvár volt. Az alábbi táblázatból ez jól látható:

1664-65.	Baló László	Nándorfehérvár
1665.	Cserményi Mihály	Nándorfehérvár, Drinápoly, majd Konstantinápoly
1666.	Cserményi Mihály Alsó János	Konstantinápoly Drinápoly
1667.	Dávid János	Drinápoly
1668.	Székely Mózes	Drinápoly
1669-70.	Boér Zsigmond	Drinápoly
1671.	Túri László	Drinápoly
1672.	Gyulay Tamás	Drinápoly
1673.	Kabos Gábor	Drinápoly
1674-75.	Tőtöri István Daczó György	A nagyvezír táborában Drinápoly
1676.	Brankovics György	Drinápoly
1677.	Buda János	Drinápoly
1678.	Sárosi János	Konstantinápoly
1679.	Szeghalmi (Szekhalmi) András	Drinápoly

39 A nagyvezírek névsorát és regnálási idejét lásd: Somel 2003.

40 TMÁO V. 524.: „Itt az vezér az egész birodalom igazgatását úgy magához vette, hogy abban senkinek tanácsával nem él az girezen (?) és némely belső emberein kívül [...]”

1680-81.	Keczely András	Konstantinápoly
1682.	Nagy István	Konstantinápoly, majd Drinápoly
1683.	Kovács Zsigmond, akit betegség miatt váltott Boér Zsigmond	Drinápoly, majd a nagyvezír táborában
1684.	Székely Mózes	Drinápoly
1685.	Gyárfás Pál	Drinápoly
1686.	Baló Mátyás	Drinápoly, majd Nándorfehérvár
1687-88.	Sándor Pál	Konstantinápoly

1. táblázat: Az erdélyi kapitihák és szolgálati helyeik (1664–1688)⁴¹

A fenti táblázat alapján az is megállapítható, hogy az erdélyi állandó követek szempontjából Konstantinápoly helyét egyre inkább Drinápoly vette át. Míg Konstantinápolyban mindössze 7 alkalommal, addig Drinápolyban 17 alkalommal tartózkodott kapitihá, ami években számítva Drinápoly esetén nagyjából 15, Konstantinápoly esetén pedig nagyjából 6 évet jelent. A kapitihák tehát egyértelműen Drinápolyban tartózkodtak többit, aminek magyarázata a nagyvezír, illetve vele együtt a török udvar mozgása. A fontosabb pozíciókat betöltő személyek ugyanis nem a szultán, hanem a legfőbb politikai hatalommal rendelkező nagyvezír körül csoportosultak, így nyilvánvaló, hogy a kapitihák szolgálati helyét sem a szultán, hanem a nagyvezír aktuális tartózkodási helye határozta meg. Ezt jelzi az is, hogy a kapitihá bizonyos esetekben hadjárat idején a nagyvezír táborával együtt mozgott, ami szintén látható a táblázatból. Az egyéb követek tartózkodási helyét nem jelöltem, de az – mivel a rendkívüli követek az állandó követekkel ellentétben nem voltak helyhez kötve – még jobban lekövette a nagyvezír mozgását. Csak két példát említek ezzel kapcsolatban: 1667-ben, a kandiai háború idején a Krétán tartózkodó nagyvezírhez küldte Apafi Baló Lászlót,⁴² 1672-ben pedig a Lengyelország elleni hadjárat miatt Moldvában tartózkodó nagyvezírhez ment erdélyi követ.⁴³

41 A táblázat a különböző kötetekben megjelent diplomáciai levelek (TMÁO, EOE, Teleki Mihály levelezése), valamint Bíró Vencel követlistája alapján készült. Lásd: Bíró 1921. 130–137.

42 EOE XIII. 236–243.

43 TMÁO V. 141–142.; Teleki Mihály levelezése VI. 261–262.

A diplomaták karrierlehetősége: garnitúracseré a diplomáciában

Az Apafi-kori portai diplomácia legfontosabb – a diplomaták életére is kiható – változásai tehát Erdély külpolitikai presztízscsökkenése, illetve a vezető oszmán tisztviselőkkel való jó kapcsolat kialakításának megnehezülése. Bizonyos folytonosság is megfigyelhető azonban az Apafi uralmát megelőző időszakokkal kapcsolatban. A korábban már említetteken kívül egyértelműen ilyen a török deákok fontos szerepe. Apafi fejedelemsége idején szolgált ugyanis a legtöbb, szám szerint 4 török deák: Győri István, Mózes János, Rozsnyai Dávid és Brankovics György.⁴⁴ Ráadásul az ő szerepük nőtt is ahhoz képest, mint amit a hasonló beosztásban lévők korábban betöltöttek az erdélyi diplomáciában, ami valószínűleg annak is köszönhető, hogy a porta által kinevezett dragománok, illetve egyéb portai tolmácsok nem bizonyultak túlságosan megbízhatónak, mivel a szultánnak tartoztak lojalitással, ráadásul több ország portai követségének is dolgoztak, ezért az általuk megismert bizalmas információkat pénzért gyakran kiadták.⁴⁵ Erre a problémára is megoldást biztosított a török deák személye, aki az erdélyi uralkodónak tartozott hűséggel és csak az erdélyi követségnek dolgozott. A török deákok munkája ezért minden fejedelem számára nagy fontosságú volt, azonban Apafi idején személyükben folytonosság nem figyelhető meg, az alatta szolgáló török deákok mind az ő uralkodása idején kezdték szolgálatukat.⁴⁶

A fent említett tény azonban nem csak a török deákok esetén, hanem általánosságban az Apafi-kori diplomaták esetén is kijelenthető. A török deákokhoz hasonlóan a főkövetek és a kapitihák, illetve egyéb rendkívüli követek között sem lehet olyanokat találni, akik az 1660-as évek előtt diplomáciai tevékenységet végeztek volna a portán.⁴⁷ Említettem már, hogy Apafi uralkodása kezdetén nem rendelkezett komoly támogatói bázissal, és ez nem csak a belpolitikában volt igaz, hanem a külpolitikában is, így a hozzá hűséges diplomatákból is hiányt szenvedhetett. Ezt a hiányt próbálhatta megszüntetni azzal, hogy egy új, hozzá hűséges és jelentős részben tőle függő diplomata garnitúrát alakított ki. Ez magyarázhatja azt is, hogy Apafi idejében miért volt viszonylag egyszerű a diplomáciai karrier általi felemelkedés az olyan, nem kifejezetten gazdag vagy befolyásos (azaz köz- és kismemesi vagy akár nemes-séggel nem bíró) családból származó, de tanult és nagy műveltséggel rendelkező személyeknek, mint például főkövetként Paskó Kristóf,⁴⁸ kapitihaként és rendkívüli

44 Kármán 2006. 162–167.

45 Erről bővebben: Kármán 2006. 157–158.; Ágoston 2005.

46 A tanulmányban már egyéb helyeken hivatkozott forráskiadványokban (TMÁO, Teleki Mihály levelezése, EOE) nem tűnik fel az Apafi előtti időszakban az Apafi alatt szolgáló török deákok neve, és Bíró Vencel követlistájában sem szerepelnek korábban. Bíró 1921. 130–137.

47 Lásd az előző hivatkozásban említetteket.

48 TMÁO IV.; TMÁO V.; Hidvégi Nemes János naplója; Bethlen önéletírása; Teleki Mihály levelezése III-IV.; EOE XIII.; Teleki Mihály levelezése VI-V.

követként Székely Mózes⁴⁹ vagy Baló László⁵⁰, török deákként pedig Rozsnyai Dávid és Brankovics György⁵¹. Közöttük olyan professzionális diplomaták is voltak, akik fő megélhetési forrásként művelték a követi szolgálatot és később is jelentős szerepet tölthettek be a fejedelmi udvarban. Az említett Baló Lászlót például kapitihasága után adót szállító követként, majd rendkívüli követként évről évre alkalmazta Apafi, közben birtokadományokat, sőt nemesi címet is kapott,⁵² majd „visszavonulása” után a fejedelem felesége, Bornemissza Anna udvarmestereként⁵³ és a fejedelmi tanács mellett egyfajta külpolitikai tanácsadóként és írnokeként működött.⁵⁴

A hűséges diplomatagarnitúra kialakításának szándékához kapcsolódhat az a tény is, hogy az Apafi által alkalmazott és karriert befutott követek egy része korábbi birtokadományok útján már korábban lekötözött a fejedelem iránt, illetve szolgálataival biztosította őt hűségéről.⁵⁵ Ilyesmiről beszélhetünk a fent már említett diplomaták esetében is, vagy például Alsó Jánossal kapcsolatban, aki már 1661-ben hűséget esküdött Apafinak,⁵⁶ mielőtt még egyértelműen övé lett volna az Erdély feletti hatalom.

Összegzés

Apafi Mihály uralkodása idején tehát a portai diplomácia szerkezete, feladatai és működése alapvetően nem változtak, a követek munkája jellegében a korábbiakkal megegyező volt, azonban az írásomban bemutatott, elsősorban politikai jellegű változások jelentős befolyással voltak a követek mindennapi munka- és életkörülményeire, valamint karrierlehetőségeire is. Ezeket a változásokat így lehet összefoglalni:

- Egyrészt az Erdélyi Fejedelemség diplomáciai presztízsének csökkenése miatt nehezebbé vált a követek munkája, valamint életkörülményeik is romlottak, hiszen a kaftanozás mértékének csökkenésével csökkent személyes jövedelmük, a fenyegetések miatt pedig biztonságérzetük.
- Másrészt az Oszmán Birodalmon belüli politikai helyzet és a szolgálati hely gyakori változása miatt a kapitihák számára nehezebbé vált az udvari kapcsolatok

49 Csáki 2008.; TMÁO IV

50 Balogh 2017.; Herepei 1971.; EOE XIII.; Teleki Mihály levelezése III-VI.; TMÁO IV.; TMÁO V.; Teleki Mihály levelezése VII.; Bethlen önéletírása

51 Kármán 2006.; Rozsnyai és a fent is hivatkozott források

52 MOL GYKOL Libri regii 30. 469.; MOL GYKOL Libri regii 30. 623–624.

53 Bethlen önéletírása. 417–418.; 420.

54 Teleki Mihály levelezése VI. 650–652.; Teleki Mihály levelezése VII. 239–245.; 250–254.; 415–417.; 423–427.; 437–444.; 456–458.; 471–473.; 474–484.; 488–491.; 498–500.; 509–512.; 513–516.; 524–527.; 534–536.

55 Ezeket az adományokat lásd: MOL GYKOL Libri regii 30–31.

56 Kempelen 1911. 89.

kialakítása és fenntartása. Ha szolgálati helyük a megbízásuk időtartama alatt változott, az a kapitihák pénzügyi helyzetére és egészségére is negatív hatással lehetett.

- Harmadrészt az Apafi uralkodásának elején történő garnitúracseré miatt a kevésbé magas rangú, de tanult fiatalok számára megnyílt a felemelkedés lehetősége, hogy egy új, Apafihoz hűséges diplomataréteg tagjai legyenek. Ennélfogva, habár a diplomatákra ebben az időszakban tevékenységük során a korábbiakhoz képest egyre nagyobb teher nehezedett, ezzel együtt karrierlehetőségeik is javultak.

A fentiek alapján nyugodtan mondhatjuk, hogy a korlátozott külpolitikai aktivitás ellenére is a korábbiakhoz képest példátlan karrierlehetőség állt a diplomáciai munkába újonnan bekapcsolódó személyek előtt. Persze az Apafi iránti feltétlen hűség fontossága miatt ennek hiánya esetén egy karrier könnyen derékba is törhetett. Ennek példája Paskó Kristóf pályafutása, akivel szemben már 1668-ban felmerült a hűtlenség gyanúja, amikor börtönbe is került emiatt, legalábbis a hivatalos vád az volt, hogy Zólyomi Miklós Apafi-ellenes törekvéseit támogatta, olyannyira, hogy Naláczy István egyik Telekinek szóló levele szerint Zólyomi fejedelemsége esetén Paskó a fejedelmi tanács tagja lett volna.⁵⁷ Ezt követően ugyan kiszabadult és kapott is még követi feladatokat, de 1677-ben, amikor egy másik, Béli Pál vezette Apafi-ellenes mozgalom megbízásából járt el a portán,⁵⁸ már végképp kegyvesztett lett, és menekülnie is kellett Erdélyből.⁵⁹

Látható tehát, hogy az Apafi-kori diplomatapályafutások nem csak viszonylag könnyedén indulhattak be, hanem ugyanolyan könnyedén véget is érhettek, és a karriert befutni kívánó diplomaták számára a megfelelő felkészültség és tudás mellett ugyanolyan fontos volt – ha nem fontosabb – a fejedelem iránti feltétlen hűség és a megfelelő politikai bizalmi körhöz való tartozás.⁶⁰

Felhasznált források

Gróf Bethlen Miklós önéletírása I. Közzéteszi: Szalay László. Pest. 1858
Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE) XIII. szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1889.
Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651-1686. évekről. Harmadik közlemény. Közzéteszi: Tóth Ernő. Magyar Történelmi Tár 4/3. 1902.

57 Teleki Mihály levelezése IV. 318.

58 TMÁO V. 483–486.; 481–483.

59 TMÁO V. 495.; Szinnyei 1905. 429–430.

60 A sikeres karriert befutó Baló László és Alsó János például mindketten Teleki Mihály és Naláczy István bizalmi köréhez tartoztak, ami nyilvánvalóan pozitívan befolyásolta előmenetelüket (Lásd a Teleki Mihály levelezése köteteiben szereplő, általuk írt vagy hozzájuk szóló leveleket), míg Paskó viszonya a kettő közül egyik főúrral sem volt kifogástalan. Teleki Mihály levelezése IV. 318.; Bethlen önéletírása. 507.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Gyulafehérvári Káptalan Levéltára. (GYKOL) Libri regii.

Török-magyarkori Állam-okmánytár (TMÁO)

IV. kötet. Szerk. Szilády Áron - Szilágyi Sándor. Pest. 1870.

V. kötet. Szerk. Szilády Áron - Szilágyi Sándor. Pest. 1871.

Teleki Mihály levelezése

III. kötet. Szerk. Gergely Sámuel. Bp., 1907.

IV. kötet. Szerk. Gergely Sámuel. Bp., 1908.

VI. kötet. Szerk. Gergely Sámuel. Budapest, 1912.

VII. kötet. Szerk. Gergely Sámuel. Budapest, 1916.

Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Közzéteszi: Szilágyi Sándor. Pest. 1867.

Hivatkozott szakirodalom

Acsády Ignác 1898: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában*. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története VII*. Budapest.

Ágoston Gábor 1997: *Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton*. In: Hanák Péter (főszerk.) - Nagy Mariann (szerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs.

Ágoston Gábor 2005: *Birodalom és információ: Konstantinápoly, mint a koraiújkori Európa információs központja*. In: Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest.

Ari, Bülent 2004: *Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period*. In: A. Nuri Yurdusev (ed.): *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* Houndmills.

Balogh Judit 2017: *Apafi Mihály erdélyi fejedelem portai diplomatáinak felekezeti hovatartozása és kapcsolatrendszere*. In: Ittész Gábor (szerk.): *Viszály és együttélés: Vallások és felekezetek a török hódoltság korában*. Budapest.

Bíró Vencel 1921: *Erdély követei a Portán*. Kolozsvár.

Csáki Árpád 2008: „*Kapikiha vala Székely Mojses*”. *Egy háromszéki diplomata I. Apafi Mihály fejedelem idejében*. Acta Siculica.

Gebei Sándor 2014: *Az Erdélyi fejedelemség válságos évtizedei (1657-1711)*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Fortuna vagy Fatum árnyékában?: Fejezetek az Erdélyi fejedelemség történetéből*. Kolozsvár.

Halmay István 1934: *I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége*. Szeged.

Herepei János 1971: *Baló László és a nagybaconi Balók*. In: Keserű Bálint (szerk.): *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 3*. Budapest-Szeged.

Hóman Bálint – Szekfű Gyula 1928: *Magyar történet IV*. Budapest.

Hurewitz, J. C. 1961: *Ottoman Diplomacy and the European State System*. Middle East Journal. Vol. 15. No. 2.

- Kármán Gábor 2006: *Az erdélyi török deákok: Kora újkori értelmiségiek állami szolgálatban*. Sic Itur ad Astra. (18.)
- Kármán Gábor 2008: *Átkozott Konstantinápoly: Törökkép Erdély 17. századi portai követségén*. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Budapest.
- Kármán Gábor 2012: *Szuverenitás és reprezentáció: Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében*. Korall. 13. évf. (48.)
- Kármán Gábor 2013: *Egy közép-európai Odüsszeia a 17. században*. Budapest.
- Kerekes Dóra 2010: *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*. Budapest.
- Makkai László – Szász Zoltán (szerk.) 1986: *Erdély története három kötetben II*. Budapest. (Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei című fejezet)
- Makkai László 1980: *Török Bethlen és Mohamedán Gábor*. História. 2. évf. 3. sz.
- Mattingly, Garrett 1955: *Renaissance Diplomacy*. Baltimore.
- R. Várkonyi Ágnes (szerk.) 1985: *Magyarország története 3/2. kötet*. Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes 1984: *Erdélyi változások: Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában. 1660–1711*. Budapest.
- Pálffy Géza 2007: *Magyarország két világbirodalom határán (1526-1711)* In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest.
- Roosen, William 1980: *Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach*. The Journal of Modern History. Vol. 52. No. 3.
- Rothman, E. Natalie 2009: *Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean*. Comparative Studies in Society and History. Vol. 51. No. 4.
- Somel, Selçuk Akşin 2003: *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*. Lanham.
- Spuler, Bertold 1935: *Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739.) 2. Teil*. Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. 11/2.
- Spuler, Bertold 1935: *Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739.) 2. Teil*. Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. 11/2.
- Szádeczky-Kardoss Lajos 1927: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest.
- Szalay László 1866: *Magyarország története. V. kötet*. Pest.
- Vajda Gyula 1891: *Erdély viszonya a portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában*. Kolozsvár.